

TANDORI DEZSŐ

„...amilyen nem leszek, bármeddig élek”

JÉKELY ZOLTÁN

Második negyedszázadát kezdi velem az a bűvölet, melyben Jékely Zoltán költészete nem múlóan tart, kifoszthatatlan bőségével, félmagánzó olvasót. Mert alig múlt el év, hogy legalább egyszer, ritka szerencsés szakokban kétszer meg ne kíséreljem elmondani, mi ez a hatás, melyet a *Tülatmas kert* kötője, bármí változások közepette is inkább fokozódva, kiváltani bír az irodalomnak nem elméletes szerepe, ám merőben a megvalósítási módja és lényközi pályalehetőségei iránt érzett figyelemben. Hogy miért... nem, de hogy annyi ez csak, hogy „nem tudom megunni”, hanem hogy elemi értéknek, létezés-szakmai tápanyagnak érzem verseit, sorait; mikor hogy. Erőfeszítéseimnek csak a tallózás látszatát adhatom, így maradok hívebb a találkozás természetéhez, mely a nem éppen szempontok nélküli megörvendésé és felüdülésé. Valami hökkentő érdekességgel ezek a szempontok sem szolgálhatnak, legföljebb annyi szól mentségemre, hogy Jékely anyaga elnyúlhatetlen, s ezért a felmutogatása is hálás szerep. Ám nézzünk végre közelebbről a tárgyunkra.

Maradjunk a szónál, itt van azonnal az a szembeszökő „kistárgyi fénylés”, naposság, mely verseit kitünteti — mélyükből sugározván. Nem akarom a kopottabb „ragyogás” szót használni. A „tárgyak” pedig lehetnek mozgásformák is, emberi megnyilvánulások és dolgok együtteseí. A „kis-” előtag a megbecsülésé. Ekképp: jó érezni, átélni, ahogyan Jékely a látszólagos csekélységekét hivalkodó följebb-emelések nélkül lényegessé, fontossá teszi, s mégsem járhatja le (ezzel). Ahogyan felfénylenek a versében, már jelentős összefüggések részei. Benne vannak megint jól a természetben, egy napszak képében, kapcsolódnak valamely szerelemhez, s mintha társlétezőink volnának, értő mód vezetnek állatokhoz, ásványokhoz, a föld rögeihez, élő vagy holt növények szerve embervonatkozásaihoz; s amikor jelentősnek elkönyvelt fogalomra utalnak vissza (a hazára, a Történelemre, a szülőkre, a szülőföldre), tudnak egy s más plasztikusan újat hozzáadni a kimeríthetetlenekhez. Jékely elhessentené e nagyralátást: mégis fontos megjegyezni, hogy egyenlő „rendek” találkozása megy végbe olyankor. A Költészeté s az említetteké. (Melyeknek sora, csakúgy, mint a ténylegebb kistárgyaké, szaporítható itt a gyűjtés figyelme által.) A *Barátkozás* a *Nappal* című vers záró sora: „s velem jön ez a rossz fapad”, kiválóan jellemzi, mit kerülgetek. Az „égi bója, nagylángú Nap” szólítása végződik így, és a *bűvölet* szavát, most látom csak, innét (is!) vehettem: „... mint mágnes-től megbűvölt vasdarab”, így nevezi magát Jékely a Nap vonzásában; s hogy „egy perc, s repülök a Duna felett”, mondja. Ez a roppant tiszteletadás, mely nemcsak gesztus, de valami bohóság is van benne szentül és ős-lovagian, „történelmien”, toldódik gyakran a groteszk elemmel, mint versünkben a fapad-

kísérettel. Mekkora ragaszkodások a sokszorosan lenézett kisvilághoz, milyen eredendő, téphetetlen kapcsolatok élnek (örökre-elevenülten) Jékely Zoltán költészetében! Csak e dolgozat címe is honnét vétetett, lássuk; épp ilyesimből: az 1935-ös *Galambok*-vers egyik szakaszából. („Akkor voltam én is a legszegényebb, / mikor galambot tartottam, sokat; s akkor voltam mégis legboldogabb, / amilyen nem leszek, bármédig élek.” Figyelmem több pontra szegeződik e szakaszban: az ellentételezésre, vagyis a kettőzésre, a visszafordításra, a mély meggyőződéssel mondott dolgoknak épp e mondás által a költő számára — ámúlatosan, s nem is titkolja! — kibomló további értelmére; majd egy-egy vers, verspár esetében is megmutatnám ezt az „eszközét”; és nem hagyhatom észrevétlenül a finom *sokat* utánvetést, s ez a *legszegényebb* remek, azonnal mives kiegészítője, csakhogy ez a mivesség nem az amúgy ízig tökéletes formai eszközökben reked meg, nem, Jékelynél többnyire az emberi közlendő gazdagságában ölt alakot; s folytathatnám.)

A *Napfürdő a temetőben* — bízom benne! — túlságosan közismert költemény ahhoz, hogy bárki számára bemutatnom kellene: a füvek mint jutnak legmúltabb költészeti alakjaik egyikéhez. A kistárgyiság (melyet nem óhajtok műfogalomná emelni, el is hagyom további említését) a téma *elmélyítését* is jellemzi: a füveknek elébb különleges alakjára jó utalás, azután cselekvés tulajdoníttatik nekik: „integetve rezdül, / mint aki elmegy s még tanácsot ad...”. Innét csap föl fantasztikusan a versszak: „Ki merészelné e fűszálakat / megmarkolni s kirántani tövestül?” Titokzatos, létünkön túli igazságokra és létezőkre figyelmeztet; nem hiszem, hogy az úrjáró elme fölülmúlhatna, főként a tudományszerű fantasztikum irodalma szokott messze elmaradni e „nem-világunkbéli” lényektől. *Akik*: füvek, madarak, napszak-percek, vizek hullámai, koponyahúsokban füttyülő tücskök (mekkora fantáziakép!) s társaik. A Halál fogalma is kap innét egy határozott magyarázatot Jékely költészetében: az abszolút „túli” elv, vonatkozási rendszer, melyre azért van szükség, mert az élet (mülandóként felfogott) gyönyörűsége elviselhetetlen, merő túláradás. A napfürdős vers felszökkenése egyenértékű elcsitulással folytatódik; de itt már végképp közismert terepen járhatok; tudjuk, mint jön a nagy terepet végigsimító „csak lengjenek, csak üzengessenek, / mindig akad valaki, ki megérti, / hogy miről is hagyakoznak a régi / gyökérfoglalatú szíves s szemek...”.

A kis mozdulat, a simogatás (minden nagyságával) hadd szerepeljen itt most legalább két változatban: a kevesebbet idézett, ám ettől még nem kevésbé remekművű *Bronz-szinű képre* az egyik. Ez a kilenc sor végig tökéletes szerkezeti szervesség. A jellegzetesen jékelys „hirtelen” megszólalás, a közepén kezdés, mely ugyanígy jellemzően álomszerűen tűnődő, lassító, ekképp hangzik: „Azt hittem, így csak régi holtakat / lehet becézni, ahogy én becézem / emlékedet, mióta messze vagy...” A gesztus, az együttlétforma sok-sok tökéletes példája lehető Jékely felidéző verseiben (holtakról, sőt, majdani halottakról szólnak!), s egyik klasszikus példájuk az *Éjfél*. Az idézett vers így folytatódik: „Cirógatom orcád bronz-bársonyát / s motyogok, motyogok hozzád a képen, / amelyen már mintha a másvilág / feledtető, rejtelmes hűvösében / mosolyognál, könnyezve, álmatag...” És a Jékely költészetét annyira jellemző, telitalálhatóságukban visszafogott, a kezdet tűnődését alig, ám alapvetően „megemelő” zárótételek (-sorok) egyike következik: „mint aki meghalt már iszonyú régen”. Az *iszonyú* nem is annyira iszonyatot társít a jelzett képzetrel, inkább visszahozhatatlanság érzését kelti. S ez az érzet a jelent

értékeli: azonnali elmúlásnak. A galamb-versben is a rögtön-ítélő-meglét következtetését vonja le az idézett szakaszban Jékely. Ez megint alapvető saját-sága, kifejező eszköze verseinek: a nyílt túlzás, mely mégis igazságnak bizonyul, s szinte csodálkozunk, miképp nem jutottunk el hozzá magunk is. A bővölet eszköztársasága juttathat el, csak az, oda! Halottját gyászolja, s így kiált: „Hát mindhiába zúgnak el feletted / ezek a vad-szagú tavasznapok?” S a túlzás: „Pedig egykor, mint én, te is hihetted, / hogy tavasszal feltámad a halott.” Ha valóban magunkénak érzünk egy-egy ilyen vershelyet, *mondható igéinkké válnak*. Akármilyen „vad-szagú” tavasznapokon ezt mondom majd, efféle mondok, ha úgy hozza sora, a magam halottainál emitt-ott, és magának a múltásnak, az élet e nagy sajátjának s felidézőképzetének rejtelmét érzem, a megfeythetetlen szépségű sorok által. A Jékely-versek részeivel (melyekben állapothatározta vagy gondolati egészük is foglalatosan ott van) ilyen személyes gyakorlatban lehet együtt létezni. Vagy végig se kell gondolnunk a teljes vers emléket, és elragad a kép („Sohase látott gesztenyefasor!”, ez például, és nem önkényes a megállapítás, mert abban a versben is élen áll, előtte csak a cím — *Városvégi gesztenyefasor* —, s nem tudjuk azonnal, miért ez a megszólítás), vagy oly átoldódó, egyéni töprengéseinknek s eligazodásunknak kifejezőjévé váló megállapításként, felkiáltásként, óhajként őrizzük a sort (sorokat), mint például a gyakran idézett versből, *A kakukkhöz*, ezt: „Csak arra kérlek, te madár, / minden percem tedd édesebbé, / s oly fuvolásan kiabálj, / mintha nem szólnál soha többé.” Ez a szakasz is lebontható a magunk gyakorlati, olvasói szempontjai szerint: a harmadik sor főleg szépségével, objektivitásával visszhangzik, a negyedik pedig jószerivel bármi lelkiállapotunkra vonatkozatható, amikor a véglegesség valódi vagy inkább csal-tudata megkísért bennünket, s legalább elképzelendő (elképzelt) határozásokra ösztönöz vagy bír. Jékely költészetének az ilyen elhatározások, ezek a stilizációk és legtermészetesebb eszközei. Az illanót, a soha meg sem érthető pillanatot tudja rögzíteni, *mégis*, ezekkel a „túlságokkal”.

Míg másutt már-már tételes pontossággal szögezi le igazságát, a lélekét. *A Tengerparti elégia* híres első két sora így szól: „— Aki siratni akarja hazáját, / utazzék tőle mennél távolabb...” (Mellőzhetetlen a szakasz további két sora, amely a rímmel, a képpel, a tárgyi pontossággal a kijelentés érzékletes megfelelőjét adja, s a *fentebbet* is följebb lendíti még: „... harsogjanak alatta hosszú pályák, / suhanjon ég, föld, mint a gondolat. —” Azután ritmusváltás következik, s ezt nem a verslábak lépéseire értem; hanem a lélegzetére, ismét úgy, ahogyan a füvek idézett versében tapasztaltuk. Hirtelen kommentálni kezdi magát, „narrátorként”, közli velünk a költő, hol mondja ő ezt, mi az összefüggés stb.) A páros szerkesztésre, a motívum-továbbfejlesztésre (kibontásra, látszólagos ismétlésre, ily nyomatékosításra) kitűnő példa alighanem ennek a versnek az első és a hetedik szakasza: „A megtett úttal kódorgok a világban, / Enyedről annál többet álmodom.” Még a szakasz szerkezete is azonos az elsővel, a gondolati összefoglalást az érzékletes, hangzásra is szép, szív-élményhez közeli kép (képsor) teszi teljessé.

Az elmúlás: termékeny állapot. A veszítés, a soha többé: ennek véglete, és azt hihetnénk meddő. Mennyire meghaladja ezeket az elképzeléseinket is Jékely költészete! *Az árva orángután dalai* a szülőföldet szólítja így, az idézett versszakban épp a temetőket: ahol „úgy alszanak... / a kedves holtak, mint a jó juhok, / amikor összebújnak nagyidőben”. Nem gondoltuk volna, ugye, hogy efféle látható halmozás, mint a *kedves* és a *jó* szó ily gazdaságossá

válhat, sőt, a két „j” hang a gyengédség végteleneit érezteti velünk. S mintha e halottakkal, földközegükkel is éreztetné; az évszám 1939. *A föld mélyében* című verse így végződik, sokszoros elemösszetétellel: „Egyik lábam királylánykoponyán van, / a másik fent a gödör peremén: / múlt ősök, tavaszok vakondnyomában / egy régi alkonyat ízét keresem én.” Királylány (mesefordulat s hit), kis állat (mint rejtekút tudója), sírásós-hamletes alaphelyzet és majdnem érzelmes hangulat, mely mégis (rettentő időmélység és lény-jelenvalóság összekötésével) a Természet forgását idézi meg... A dal minden eszköze megvolna itt, és mégis a teljes zengésű légia valósul meg, a versekből kiragadott részek is egészükkel kezdenek hatni ránk. Jékely látszólag lazább versépitkezése ezt a többletet rejti. *A Holdhoz — tán utólszor* negyedik szakaszában a messzi égitestről, „a kék magasság kihalt csillagá”-ról olvashatjuk: „Ott valami már elvégeztetett... / Példaadó kihaltságban lebeg / Földünk előtt a kongó végtelenbe.” A motívumok, szavak, hangjelenségek, színek, növényi anyagok, vagy akár a megszólítások, szerelemérzések s rajongó kifejezések: egész rendszert, szövevényt alkotnak, vissza-visszajárnak. *Az éjjeli Velencéhez* írott versben „a két vas-mór” üt éjfél, s „kalapácsuk kongó ekhója” száll még a Szent Márk tér fölött. Vagy másutt, az *Apátlan éjszakák* első felében, amikor azonban már mindenestül a „megürült érzetű ház” (TD) környezi kedélyünket, ennek az ürnek, hiánynak tömör hangképmása hallatszik: „Az aragonit-váza odva bűg, / madárhangon: hupupa, hupupa...” Ám ugyanott a hangok, a hangon túli rejtett némaságok egész sorozata vonul fel... s Jékelyről szólva, pontosabb, ha azt mondjuk: vonul el. Íme, az apátlan éjü ház képe: „A szekrényben széltelenül zizegnek / sirokról tépett szirmok, levelek, / bútoraink csontjában megremeg / örök lelke medvés rengetegeknek.” És a *hupupa* után: „Dante üres fejében altatók / szólnak, akár valaha apuka.” De „a többi földi jelenés után” (a *Nizsinszkihez* írott versben is, például) ott vonul az emberi, az arc, a fájdalomból, bolondságból, elvagyódásból, művészetáhitatból és hitből, vágyból és hódolatból, teljesítésből és továbblépésből hátramaradó nyom: „Az arcodon kívül-könnyes vigyor, / mit a bolondság művészeke vésett...” A gyönyörű pontosság mintha mellékesen volna jelen, holott ezek az elemek is adják a Jékely-vers utolérhetetlen hatását: „Hol vagy, tűnő művészet, lepke tánc?... /). vele zuhantál, hosszú rózsalánc, / a lyukba melybe fejjel hullt be ő”. Ez a groteszkig szép *hosszú rózsalánc* máris ellenpontját kapja a *fejjel* józansága révén. Ami ott révület, itt vicces, ami ott groteszk, itt fájdóan valós.

Mélységről és magasságról is mi mindent tudat velünk Jékely Zoltán költészete! Például — a még befejezésül idézendő, már említett — *Galambok* című versének harmadik szakaszában, ott a megnevezett táj („az Őrhegy”) mellett a távlat, a foghatatlan: „A kék magasság ánizs-illatát / éreztem rajtuk, ha vállamra ültek.” Az illatról, valamivel odább (*Bélyeggyűjtők*): „A levegőben sarkantyúvirág / vastag, nyári illata folydogált.” Tér a bélyegek képzetes világa; megragadás a szűkebb világban, netán túllendülés? Jékelynél, észre kell vennünk ezt is, a nagyon aprólékosan néven nevezett viszonylatok (család, szerelmek, kutyák, növények, tájak, városok, lakások, temetők, írók, barátok, madarak, halottak, vizek, egek, zenék) révén az általános emberi *conditio* mondatik ki. És elhessenthetetlen, izzig belénkivódó tanulság: hogy *egylényegűek vagyunk mindannyian*. (Változatként mondható az egyik korai versének zárszavára.)

Másrészt a dolgok (akár: a versek!) szerkezeti kettőssége tér, az alkotása,

az emberi lény alkotódásáé. Nem idézem azokat a híres bolyongás-verseket (*Téli éjszakák; Séta alkonyat felé; Levél; Séták a Zugligetben* stb.), melyekben ő maga, „Jékely Zoltán”, így, névvel is odaidézve, alkotólagos része a műnek, amely — ha zárt, hagyomány szerinti szakaszokba foglalódik is — utalásokkal, ízekkel, színekkel, képzetek társításával mintha azt a valós pillanatot feltétlenül eligényelné a létezésről, a vers részeként látná... ezzel is jelezve, milyen „képtelen” vállalkozás a költészet, s ezért csakugyan mindenkéül, minden egyéb lehetőség híján jöhet el az igazi ideje, vagy amikor értelem és érzelem egyre túlsapva önmagában bukdos. A legapróbb részletezés tökélye is „abból él meg” Jékelynél ily nagyköltészeti erővel, hogy ezek a versek (az életmű sűrű legjava) megannyiszor a nagyobb egészre vonatkoznak, s ez utóbbi mintegy hitelesítődik a költeménnyel. A kör bezárul, és nemcsak részletszépségeivel gyönyörködtet. Az a megrendítő, *ahogyan* Jékely efféle evidenciának (*csak-így-lehet* érzésnek) birtokában élt *költőként* (de amire most nincs térünk, kifejezni: *prózáiróként* is igen sokszor). A szerkezet kettőssége a *Kigyó-bilincs* című versben példásan mutatkozik: rövid történet az első rész arról, hogyan kerül kigyós szigeten váratlan halálveszélybe a költő és apja; majd egy szerencsés menekülésre válasz a második egység, mely így foglalja össze az emberi helyzetet, a borzalmak emlékének következményét: „Jaj, mennyi ártatlan kigyót megöltem, / pepitahasú siklót, rézfutót! / Fejükét füttykössel laposra törtem / s testüket fára kötöttem utóbb...” Az emlék gyilkosa volt, mert „minden kigyó maga volt a Sziget...” Nem fűz kommentárt ezekhez a tetteihez. A három szakasz e kitekintés kivételével mind a cselekvés ábrázolása, a megoldhatatlan emberképleté. Hadd idézzem épp e „csomós” szakaszt, a vers végét: „Néztem, bogozza őket a Szamos, / s hogy másznak rájuk rákok egyre többen, / s esetéknél hallgattam, / hogy futamoz / a szél a fán megaszalt tetemükben.” A vers tökéletes belső rendszere egyetlen igazi kitekintést enged csak, nem másunnét vett, legyen az bármi „ösi”, jelképeset, nem filozofikusát, csakis a valóságosat: *ez történt*. S hogy valóban „ez”, egyetlen hitelesítő eszköze a még-sosem-volt kifejezés. Az a „futamoz” ige, a moccanatlanság és a mozgás közös jelenetének rövid, lényegre törő láttatása.

Jékely verskötetei a tallózás boldogságát adják, mert úgy olvashatók, motívumkeresgélőben is, mintha álmodnánk anyagukat, együttesüket. A versek számtalanjában a vissza-visszabukkanó részletek, jellegek, látszólagos „tényrímek” (valóság-hasonlóságok; ellenirányú, ám rokon kifejtésű kapcsolatok; különböző formájú, de hasonló „lényegeket” stb.): az olvasás merőben új minőségét adják, nem is tudnék hirtelenjében más magyar költőt mondani, aki ezzel az élménnyel megajándékoz. A *házsongárdi temetőben* című vers is hányfelé rokonítható! A nyitó felkiáltás: „Itt alszanak a boldog rokonok!” — még két soron át inkább általánosságokkal bontakozik tovább (mindegyikük „fogyó legenda”, „holt vérük élő véremben zsi bong”), bár ez a *holt* és *élő* ellentét, a vérre vonatkoztatva, kísérteties, borzongató elevenségnek is érzékelhető. Aztán a negyedik sorral rejtélyesen elmélyül a vers: „Eős időben róluk álmodunk...” Ez már a megfeythetetlen költői minőség. Kiegészítője a maradék három sor tárgykészlete: „... pár kép van róluk a falon és lent a / nagyláda mélyén egy-két régi rongy, / sárgult levél s pár óriási gomb...” Talán igen sok más versében fejt ki mélyebben ezt a titokzatos kapcsolatot; ám itt csak az eszköztár egyszerűségére utaltam, a gazdaságosságra, mellyel tökéletes hatást ér el. Jékelynél a *hatás* ténye azért említhető értékhangsúllyal, mert életünk legegyszerűbb tényeire próbál az imént jellemzett eszközökkel fényt de-

riteni; figyelmünket, e boldogtalan csapongást, ide összpontosítaná, ahol legmértőbb tárgyra lelhet... S ha látszólag „önmagát járó kör” ez, mert lényünk, létezésünk gyönyörűvé és fájdalmassá részletezett anyaga a végcél? Messze jutunk Jékely-sétáival, emlékezéseivel, önmaga által is hamar kívülről tekintett fellobbanásaival: messzire, mert épp a „végcél” nem ígérkezik sehol elérhetőnek és megfejthetőnek. E nagyon stilizált és nagyon őszintén tényfeltáró költészet a legizgalmasabbról szól, életünkről és halálunkról, s természetesen a meglét fokozatait járva, még leginkább filozofikus hangulataiban is. *Csontjaimhoz* című remekművében (megannyi egyéb közt) tökéletesen összefoglalja, hogyan értsük ezt, miként gondoljuk magunkénak ezt a költészeti lehetőséget: „Mindig úgy éldegélek, mintha holnap / örökre elaludnék s álmatag / nézem csontjaim, kik velem loholtak, / s kiket lelkem csúful magukra hagy.” Elhagyás és reménykedő újraszerzés, légiesség és „mázsás agyagsúly”-ok a koponyában, „porrávált verseket” kimosó tavaszi záporok... ám megint a felsoroláshoz érkezünk el, dolgunk lényegéhez itt, mely a boldog tallózás volt. Jékely mindvégig erre biztat: nem kell szégyellenünk az életörömet, egyszerű formáit, pillanatait; fontosnak kell tartanunk a Természetet... emlékszem, negyedszázadnál régebb ideje ezt adta tanácsul velem, mikor a *Tilalmas kert* olvastán ellátogathattam hozzá. Személyesen összesen kétszer találkoztunk életünkben. S még sincs költő, aki hozzám közelebb állna, fejezem be most — átmenetileg, a boldog folytatás reményében — e sorokat; s épp a *Galambok* zárásával. Mindegy, hogy „galambok vagy nem galambok”, nem számít, hogy épp egy adott madárfajtát kedvelek-e vagy sem, Jékely megtanítja olvasóját egyebek között arra is, hogy a jelenségek: jelenések. És akkor...? — „álomban most is vissza-visszajárnak / s őket tiszta bűzával etetem; / hálásan simogatják égi szárnyak / szegény, boldogtalan fejem”. Lényegünk: *egy*. Megjelenési formája azonban csudásan sokszzerű.

(1983—84.)